

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งประกาศใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540-2544 มุ่งเน้นด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นหลัก โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น ได้เน้นไปที่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกระดับ ขั้นตอนการดำเนินงานในการจัดการป่าต้นน้ำให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยให้องค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ การสร้างความรู้ความเข้าใจ การสร้างจิตสำนึกของประชาชน การสนับสนุนองค์กรท้องถิ่นและการสนับสนุนการจัดกิจกรรมที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ และฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานความเป็นจริงของแต่ละพื้นที่ สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารบนภูเขานั้น ปัจจุบันนโยบายของรัฐได้คำนึงถึงความสำคัญขององค์กรท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชนในพื้นที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญในการกิจอันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนต่อไป

ป่าไม้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่ามาก นับเป็นหัวใจสำคัญของสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นแหล่งรวบรวมพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตที่สำคัญ ป่าไม้ เป็นแหล่งปัจจัย 4 (อาหาร, เครื่องนุ่งห่ม, ที่อยู่อาศัย, ยารักษาโรค) ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นแหล่งรับน้ำและดูดซับน้ำไว้ ป่าไม้ เป็นระบบนิเวศที่ค้ำจุนและรักษาคุณภาพของธรรมชาติในการควบคุมสภาพดินฟ้า อากาศ เป็นเขตกำบังลมพายุ เป็นเขตต้นน้ำลำธาร ช่วยป้องกันอุทกภัย ป้องกันการพังทลายของหน้าดินจากกระแสน้ำและลมพายุ ป่าไม้เป็นส่วนสำคัญก่อให้เกิดวัฏจักรของน้ำ ออกซิเจน คาร์บอนไดออกไซด์และไนโตรเจนในระบบนิเวศ ทำให้เกิดความสมดุลแห่งระบบด้วยการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงแร่ธาตุและสารในระบบนิเวศ ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถทดแทนได้ มนุษย์สามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้มากมาย แต่การพัฒนาด้านป่าไม้ ดำเนินไปอย่างช้ามาก เพราะอัตราการนำไม้จากป่ามาใช้มากกว่าอัตราการงอกเงยของป่าไม้ ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแหล่งปัจจัย 4 เกิดขึ้นตามมา

ปัจจุบันจำนวนประชากรมีอัตราที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพิ่มขึ้น จนเกินกำลังผลิตของป่ายิ่งไปกว่านั้น ป่าไม้จำนวนมากถูกถากถางเพื่อนำพื้นที่มาใช้ในการเพาะปลูก สร้างที่อยู่อาศัยและประโยชน์อื่น ๆ อันเป็นการทำลายป่าไม้ที่สมบูรณ์แบบและยากที่จะทำให้บริเวณนั้น กลับคืนเป็นป่าไม้ธรรมชาติตามเดิมได้ ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศทำให้เกิดความแห้งแล้ง และภาวะน้ำท่วม ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ทำลายชีวิตและทรัพย์สินของมวลมนุษย์อย่างรุนแรงนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์ ที่มีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา มีการคิดค้นพัฒนาเทคโนโลยี มุ่งสร้างความสุขจากผลผลิตทางธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการอันไร้ขอบเขตของมนุษย์เอง มนุษย์จึงได้มีการบุกรุกทำลาย มุ่งแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติ โดยไม่มีการสร้างขึ้นมาทดแทนจึงส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม และมีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง

จากการสำรวจพื้นที่ป่าในประเทศไทย พบว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 มีเนื้อที่ป่า จำนวน 171 ล้านไร่ พ.ศ. 2519 มีเนื้อที่ป่า จำนวน 124 ล้านไร่ พ.ศ. 2528 มีเนื้อที่ป่า จำนวน 93.2 ล้านไร่ และ พ.ศ. 2541 เหลือเนื้อที่ป่า จำนวน 81.1 ล้านไร่ (กรมป่าไม้, 2541) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เนื้อที่ป่าลดลงเรื่อย ๆ ในแต่ละปีจากการที่พื้นป่ามีจำนวนลดลงดังกล่าว จึงได้ส่งผลกระทบต่อประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในสภาพการณ์ปัจจุบันสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมถึงขั้นวิกฤต สำหรับการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของบุคคลและองค์กรหลายฝ่าย ดังนั้นจึงได้มีการนำแนวคิดและวิธีการที่หลากหลายมาใช้ในการอนุรักษ์ที่ทรัพยากรป่าไม้ทั้งตามหลักวิชาการและหลักความเชื่อทางศาสนาโดยการนำหลักพุทธธรรมคำสอนทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยผนวกเข้ากับความเชื่อทางวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตามวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อจะสามารถรักษาสีเขียวที่ดีให้คงอยู่ตลอดไป เพราะคนไทยในชนบทส่วนใหญ่จะใช้ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างเหนียวแน่นมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

จากการสำรวจประชากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน พบว่าในปี พ.ศ. 2504 ภาคเหนือมีพื้นที่ป่า จำนวน 72,671,998 ไร่ และในปี พ.ศ. 2536 มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่เพียงจำนวน 42,019,455 ไร่ ลดลงจากเดิมถึงร้อยละ 42.18 ในช่วงระยะเวลา 32 ปี (สุริยา จันทร์กระจ่าง, 2537) ป่าไม้ในภาคเหนือถือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของประเทศ เพราะเป็นต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายสำคัญ ๆ เช่น แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน ซึ่งจะไหลไปรวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำปาย แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และไหลลงใต้ทางใต้ผ่านจังหวัดอุทัยธานี จังหวัดชัยนาท จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดอ่างทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดปทุมธานี จังหวัดนนทบุรี และกรุงเทพมหานคร ไปสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งมีความยาวทั้งหมด 370 กิโลเมตร

บริเวณป่าไม้ในเขตพื้นที่ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา เป็นป่าต้นน้ำลำธารที่ชาวบ้านขนานนามว่าห้วยขุนน้ำแม่ใจ ลำน้ำนี้เป็นต้นน้ำของแม่น้ำอิงและไหลลงสู่กว๊านพะเยา โดยรัฐบาลในปี พ.ศ.2516 ได้ทำสัญญาสัมปทานกับบริษัทเอกชน คือบริษัทเชียงรายทำไม้ ตามสัมปทานบัตร เลขที่ 170/2516 ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 2516 โครงการไม้กระยาเลยแม่ปืม – แม่พุง (ขร.12) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ป่าไม้ในเขตตำบลศรีถ้อย ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำทั้งหมด ในสัญญานั้นจะมีระยะเวลาสัมปทาน 30 ปี ทำให้เกิดการทำลายป่าไม้อย่างต่อเนื่องและการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้านและนายทุนมีจำนวนเพิ่มขึ้นจนส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำในลำห้วย ทำให้ไม่มีน้ำเพียงพอกับความต้องการในการอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน จึงมีการรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ นำโดยพระครูมานัสทีพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่สืบไป

พิธีกรรมการบวชต้นไม้และกรสืบชะตาแม่น้ำ จึงเป็นแนวทางปฏิบัติที่นำเอาความคิดและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา การเคารพต่อวิญญาณและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นเครื่องกำหนดความหมายทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกล่าวคือมนุษย์กับแม่น้ำ มนุษย์กับป่าไม้ ความคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและเชื่อมความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้แก่ ความคิดเรื่องความมีบุญคุณและความกตัญญูรู้คุณ การตอบสนองสิ่งที่มีคุณ โดยเชื่อกันว่า ต้นไม้ แม่น้ำ เป็นสิ่งที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนผ้าเหลือง(ผ้ากาสาวพัสตร์) เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีศีลที่มีความสว่างและมีความสงบ ผู้ครองผ้าเหลืองจึงเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์เปรียบพร้อมจึงได้มีพิธีกรรมการบวชต้นไม้ และสืบชะตาแม่น้ำขึ้น

พระครูมานัสทีพิทักษ์ เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการจัดพิธีกรรมการบวชป่า อันเป็นการสร้างกระแสการมีส่วนร่วมของชุมชนและความหมายของสิ่งที่มีคุณประโยชน์เสมือนกับเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อและการสร้างจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ ปัจจุบันพิธีกรรมการบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำ ได้มีการนำไปใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้และพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างแพร่หลาย ในพื้นที่ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา จัดเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้มีการอนุรักษ์ป่าไม้โดยพิธีกรรมการบวชป่า

ผู้ศึกษาในฐานะที่มีความศรัทธาต่อพุทธธรรมคำสอนของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลของประชาชน โดยการทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ตลอดจนเป็นที่พึ่ง ที่ปรึกษาของประชาชนในทุกชุมชน พระสงฆ์จึงได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนในท้องถิ่นมากที่สุด เมื่อมีการแนะนำชักชวนหรือบอกกล่าวสิ่งใด ชาวบ้านย่อมเต็มใจยอมรับและปฏิบัติตามมากกว่าที่จะต่อต้านขัดขืน นอก

จากนี้พระสงฆ์ยังมีบทบาทสำคัญในการโน้มน้าวจิตใจของประชาชน ให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจัง โดยการประยุกต์ใช้หลักคำสอนและพิธีกรรมทางศาสนามาเป็นกลวิธีในการดำเนินงาน ตลอดจนในการแนะนำให้ประชาชนเกิดความตระหนัก และมีส่วนร่วมในการรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำของประเทศไทย ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้การดำเนินการศึกษาวิจัยเป็นไปอย่างถูกต้อง ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

ความหมายของบทบาท มีผู้ให้นิยามคำว่าบทบาทไว้หลายความหมาย ดังนี้

สุพัตรา สุภาพ (2536) ได้ให้ความหมายของคำว่า “บทบาท” ว่าเป็น การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพบุคคล บทบาทเป็นการปฏิบัติหน้าที่หรือการแสดงออกของคน ซึ่งคนอื่นคาดคิดหรือหวังว่าเขาจะทำ หรืออาจเป็นไปตามที่ตนเองอยากกระทำ บทบาทจึงเป็นทั้งเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม ซึ่งบทบาทของแต่ละคนอาจเป็นผลมาจากปัจจัยทางด้านจิตวิทยา ได้แก่ ความคิดเห็นหรือทัศนคติส่วนบุคคล และปัจจัยทางสังคม เช่น ตำแหน่ง หน้าที่ และสถานภาพ

ปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาท

นักวิชาการได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาทไว้หลายประการ คือ Allport (1967) กล่าวว่า บุคคลจะแสดงพฤติกรรมในขณะที่ดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการ คือ

1. บทบาทที่คาดหวังของบุคคลอื่น ในสังคม (Role Expectation)
2. ความคาดหวังของตนเองว่ามีบทบาทเป็นอย่างไร (Role Conception)
3. ความสอดคล้องกันระหว่างบทบาทที่คาดหวังจากสังคม และความคาดหวังในบทบาทของตนเอง (Role Acceptance)

4. การปฏิบัติตามบทบาท (Role Performance) คือ การแสดงบทบาทตามสภาพจริง (Actual Role) ซึ่งอาจแสดงตามบทบาทที่คาดหวัง ตามการรับรู้และเข้าใจของตนเองตลอดจนการที่บุคคลจะแสดงบทบาทได้ดีเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับ การยอมรับบทบาทนั้น ๆ ของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่ หรือเนื่องมาจากความสอดคล้องของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และตามการรับรู้บทบาทของตนเอง

Allport (1964) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของบุคคลว่าขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 อย่าง ดังต่อไปนี้

1. การรับรู้บทบาท (Role perception) เป็นการรับรู้บทบาทของตนว่าควรจะมีบทบาทอย่างไร และสามารถมองเห็นบทบาทของตนได้ตามการรับรู้ที่ตน ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับความต้องการของบุคคลนั่นเอง ทั้งนี้การรับรู้บทบาทและความต้องการของบุคคล ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคล ตลอดจนเป้าหมายในชีวิต และค่านิยมของบุคคลที่สวมบทบาทนั้น

2. การยอมรับบทบาทของบุคคล (Role acceptance) ซึ่งเกิดขึ้นได้เมื่อมีความสอดคล้องกันของบทบาท ตามความคาดหวังของสังคม และบทบาทที่ตนเองรับรู้อยู่ การยอมรับบทบาทนี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความเข้าใจในบทบาทและการสื่อสารระหว่างสังคมและบุคคลนั้น ทั้งนี้ เพราะบุคคลไม่ได้ยินดียอมรับบทบาททุกบทบาทเสมอไป แม้ว่าจะได้รับการคัดเลือกหรือถูกผลักดันจากสังคม ให้ได้รับตำแหน่งและมีบทบาทหน้าที่ที่ปฏิบัติก็ตาม เพราะถ้าหากว่าบทบาทที่ได้รับนั้น ทำให้ได้รับผลเสียหรือเสียผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าขัดแย้งกับความต้องการหรือค่านิยมของบุคคลนั้น ผู้ครองตำแหน่งอยู่ก็พยายามหลีกเลี่ยงบทบาทนั้นไม่ยอมรับบทบาทนั้น

3. การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของบุคคล (Role performance) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงบทบาทตามที่คาดหวัง หรือเป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้และคาดหวังของตนเอง การที่บุคคลจะปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ได้ดีเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับระดับการยอมรับบทบาทนั้นของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่ ซึ่งเนื่องมาจากความสอดคล้องกันของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และการรับรู้บทบาทของตนเอง

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทที่แสดงออก

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทที่แสดงออกของแต่ละบุคคล จะแสดงออกมาตามตำแหน่งหน้าที่ที่รับผิดชอบหรือเกิดจากจิตสำนึกในสิ่งๆ นั้น ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นๆ มีวิถีทัศนคติที่น้อยแค่ไหน มีความเข้าใจสถานการณ์ สภาพแวดล้อม ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความต้องการของตน และบุคคลอื่นอย่างไร การแสดงบทบาทบางครั้งไม่ต้องแสดงออกมาเฉพาะมีตำแหน่งหน้าที่ที่ต้อง

รับผิดชอบเท่านั้น อาจจะแสดงบทบาทออกมาเพราะจิตสำนึกที่ดี หรือเกี่ยวข้องกับสถานที่นั้นๆ เช่น พระสงฆ์กับการแก้ไขปัญหาคือขัดแย้งด้วยสันติวิธี พระสงฆ์จะศึกษาถึงสาเหตุของปัญหา หาแนวทางแก้ไขปัญหา และวิธีป้องกัน พัฒนาวิธีการให้ดียิ่งขึ้น เป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้ และคาดหวังของสังคม พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก เป็นผู้นำทางปัญญา พระสงฆ์จึงต้องศึกษาหลักธรรมคำสอน น้อมนำมาปฏิบัติให้เกิดผลกับตนเอง และอบรมสั่งสอนชี้แนะแนวทางที่ดีให้กับศรัทธาสาธุชน ในการนำหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้พบกับความสุขตลอดไป

แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับธรรมชาติ

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ (2536, 7-25) กล่าวว่าพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นเมื่อ 2500 กว่าปี ล่วงมาแล้ว และถ้าได้ศึกษาความเป็นมาของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติตนและคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา เป็นไปในลักษณะที่เกื้อกูลกับธรรมชาติมาโดยตลอด ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของพระพุทธศาสนาและธรรมชาตินั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชากุมารมาเลยทีเดียว

พระพุทธเจ้า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ เริ่มตั้งแต่พระองค์ประสูติในลุมพินีสถาน ซึ่งเป็นอุทยานที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงเจริญพระชนมายุขึ้นมา โดยลำดับ ก็มีพระราชอัธยาศัยที่เปี่ยมไปด้วยความรักความเข้าใจธรรมชาติ เช่นทรงมีพระทัยเมตตาต่อสัตว์และสนใจกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติตลอดมา และเมื่อผ่านประสบการณ์แห่งชีวิตมาจนได้ข้อสรุปว่า ความสุขทางโลกที่พระองค์ได้รับอยู่นั้น มิใช่ความสุขที่แท้จริง จึงตัดสินใจเสด็จออกบวชพรพา ก็ทรงมุ่งหน้าสู่สถานที่ที่สงบร่มรื่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ซึ่งมีสภาพแวดล้อมเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์หลังจากนั้นก็แสวงหาสถานที่บำเพ็ญความเพียรทางจิต พระองค์ทรงเลือกสถานที่อันร่มรื่นและสงบเย็นของตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จนในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ ณ สถานที่นี้เอง

เมื่อพระพุทธองค์ ได้ทรงค้นพบทางแห่งความสุขที่แท้จริงแล้ว ก็ปรารถนาจะสั่งสอนแนะนำสัตว์โลกทั้งหลายให้ได้รับรู้หนทางแห่งความสุขที่แท้จริงด้วยพระองค์ทรงประกาศศาสนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จาริกไปสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ จากการศึกษาถึงพุทธประวัติและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะเห็นว่าสถานที่ประทับของพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลนั้น ไม่มีที่ประจำแน่นอน แต่จะจาริกไปแสดงธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ นอกจากในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น ที่จะพำนักอยู่ประจำ ณ ที่ใดที่หนึ่งปีละ

3 เดือน นอกจากนั้นแล้วสถานที่พำนักอาจจะเป็นโคนต้นไม้ ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น จึงมีข้อความในพระสูตรที่กล่าวถึงการแสวงหาเสนาสนะอันสงบ เพื่อบำเพ็ญความเพียรของพระภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันสงบที่พระพุทธองค์ตรัสถึงก็คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น โดยทรงชี้แนะว่าป่าที่ภิกษุควรอยู่บำเพ็ญความเพียรนั้น ควรประกอบด้วยปัจจัยสองอย่าง คือ เอื้ออำนวยความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ และมีปัจจัยพวยงชีพไม่ขาดแคลนนัก

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพใกล้ชิดกับธรรมชาติมาโดยตลอด ดังนั้น หลักธรรมและคำสอนของพระองค์ ทรงแสดงให้เห็นถึงความรักในสรรพสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปอยู่เพื่อปลุกฝังความรักสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เช่น การห้ามภิกษุฆ่าสัตว์ทุกชนิด แม้จะเป็นสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยก็ตาม รวมไปถึงการห้ามดื่มน้ำที่มีสัตว์ตัวเล็กๆ เจือปนอยู่ และพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายเอาไว้ว่า ย่อมกลัวเจ็บกลัวตายเหมือนกับมนุษย์เราเหมือนกัน จึงไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายกัน นอกจากสัตว์แล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทไม่ให้พระภิกษุถอน โคน หรือตัด หรือทำให้พืชตายด้วยวิธีใดก็ตาม และในด้านการรักษาสภาพแวดล้อมมีข้อห้ามพระภิกษุที่ไม่อาพาธ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของสดเขียว หรือในน้ำ

ในข้อบัญญัติและแนวทางการดำเนินพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ตลอดจนการดำรงชีวิตของพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ต้นแล้ว

พระเมธีธรรมาภรณ์ (2538) กล่าวว่าศาสนาโบราณช่วยให้มนุษย์อยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ทำลายย่ำยีธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพและแม่พระคงคาในอดีตนั้น พวกเขาจะปฏิบัติต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร และแม่น้ำลำคลองด้วยความเคารพยำเกรง

มนุษย์เริ่มคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติควบคุมธรรมชาติแทนที่จะอยู่ภายใต้อำนาจของธรรมชาติและคำสอนของศาสนาบางศาสนาสอนว่าพระเจ้าสร้างโลกขึ้นมาเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ สัตว์ทั้งหลายเป็นอาหารของมนุษย์และมนุษย์เป็นเจ้านายผู้ปกครอง

แนวความคิดนี้ย่อมมีอิทธิพลต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่คิดจะชนะธรรมชาติเพราะพระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาให้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ฉะนั้นมนุษย์จึงดำเนินการปกครองสิ่งทั้งหลายและการปกครองของมนุษย์นั้นเป็นแบบอัตตาธิปไตยโดยเบ็ดเสร็จมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางการปกครอง แล้วพวกมนุษย์ก็เป็นเผด็จการต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติโดยถือความสนใจ ความพอใจ และประโยชน์ของมนุษย์เป็นที่ตั้ง ย่ำยีเบียดเบียนธรรมชาติ โดยความเข้าใจผิดว่าเราเป็นนายเหนือธรรมชาติ ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ

ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วสิ่งต่าง ๆ ไม่มีใครเป็นนายมีอำนาจเหนือใครโดยไม่พึ่งพาอาศัยกัน สิ่งต่าง ๆ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามหลัก ปฏิจจสมุทฺตปบาท ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนั้นก็เมื่อใดสิ่งนั้นเกิดสิ่งนั้นก็เกิด มนุษย์อาศัยธรรมชาติ และธรรมชาติต้องอาศัยมนุษย์ มนุษย์อยู่ไม่ได้ถ้าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติถูกทำลาย วงจรของธรรมชาตินั้นมันยังอาศัยซึ่งกันและกันมนุษย์เข้าไปทำลายวงจรของมันเพราะมีอดีตชาติไปโดยโดยถือว่าตนเองเป็นใหญ่ต้องการเอาชนะธรรมชาติและตัดวงจรเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติมนุษย์ไม่รู้จักความพอดี ถ้ามนุษย์จะแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมมนุษย์จะต้องปฏิบัติธรรมชาติอย่างถูกต้องอย่างสมดุลกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจจสมุทฺตปบาท และมนุษย์ไม่สามารถอยู่รอดเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กตัญญูคือรู้คุณค่าของธรรมชาติและมีกตเวทิตีคือตอบแทนคุณของธรรมชาติ ผู้ใดได้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วยังคิดทำลายธรรมชาติผู้นั้นเป็นคนทรยศต่อมิตร

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นหากพิจารณาตามพระธรรมปิฎก (2537) มีอยู่ 3 ด้านใหญ่ ๆ คือ

1) ด้านเศรษฐกิจ มนุษย์มองและคิดหาทางว่าจะทำอะไรกับป่า เพื่อแสวงหารายได้จากป่าเพื่อเลี้ยงชีวิต เพื่อหาเงิน หรือเพื่อสร้างความร่ำรวย ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรของมนุษย์ โดยเฉพาะเป็นแหล่งปัจจัย 4 ของมวลมนุษย์ เช่น

1. ชาวบ้านอาศัยป่าเป็นที่ไปหาอาหารทั้งพืชพรรณ เช่น เผือกมัน หน่อไม้ ผลไม้ และสัตว์ปีก สัตว์ปีก ตลอดจนพื้น ถ่านไฟเพื่อหุงต้ม ตลอดจนทั้งต้นน้ำลำธารสำหรับอุปโภคบริโภค

2. ด้านเครื่องนุ่งห่ม ชาวบ้านก็ไปนำเอาพวกพืชต่าง ๆ มาปั่นทำเป็นฝ้ายเส้นใยแล้วทอผ้า แม้กระทั่งเสื้อที่ทำจากพืชก็นำเอามาจากป่าทั้งสิ้น เป็นต้น

3. ในด้านที่อยู่อาศัย ชาวบ้านก็นำเอาไม้มาจากป่ามาสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยพร้อมนำแฝกมามุงหลังคา อาคารบ้านเรือน โดยมากจะอาศัยไม้ในป่ามาสร้างกันทั้งนั้น

4. ในด้านยารักษาโรค ชาวบ้านเข้าไปหาสมุนไพรต่าง ๆ ในป่ามาทำการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ โดยธรรมชาติเป็นอันว่ามนุษย์ต้องอาศัยป่าทุกอย่างเป็นแหล่งปัจจัย 4 ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ล้วนมาจากป่าทั้งสิ้น

สภาพป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ไม่เสื่อมโทรม ชาวบ้านจำเป็นต้องอาศัยระบบเศรษฐกิจเงินตราแบบปัจจุบัน ชาวบ้านอยู่โดยอาศัยธรรมชาติ แต่ถ้าป่าเสื่อมโทรมหรือป่าไม่มี มนุษย์ก็จะต้องหันไปขึ้นตรงต่อระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราในปัจจุบัน ต้องแสวงหาเงินไปซื้อของมา ต่างจากคนสมัยโบราณ ไม่จำเป็นต้องใช้เงิน อยู่กับป่า กินกับป่ามาตลอด ตามคติที่ว่าในน้ำมีปลา ในนามีข้าว และในป่าก็มีสินทรัพย์ต่าง ๆ ที่เป็นไปตามธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นแหล่งของปัจจัย 4 ของมนุษย์ แต่ต่อมาได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจกันมากขึ้น ป่าธรรมชาติก็เป็นแหล่งผลิตผลที่มีรายได้

ก่อนนั้นเป็นแหล่งผลิตผลของปัจจัย 4 ไม่จำเป็นต้องมีรายได้ เพราะมันเป็นสิ่งที่เอาไปกินไปใช้ บริโภคได้โดยตรง แต่ตอนนี้มีเรื่องรายได้เข้ามา มีระบบเงินตราเข้ามาแทนที่ นี่คือระบบเศรษฐกิจแบบปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพัฒนาแล้วแต่ยังไม่แน่ชัดว่าจะพัฒนาไปในทิศทางใด

2) ด้านสังคม ป่าธรรมชาติมีส่วนสำคัญมากในการกำหนดวิถีชีวิตและลักษณะของความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่อยู่ในป่าหรืออาศัยป่านั้น ตลอดจนถึงอารยธรรมของมวลมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง ต้องอาศัยป่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลกันทั้งนั้น จะเห็นอารยธรรมที่เจริญแล้วต้องเจริญในที่ๆ อุดมสมบูรณ์ มีน้ำ มีป่า มีสัตว์ และมีพืชพรรณพร้อมบริบูรณ์ เมื่อสภาพแวดล้อมของธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป เช่น ป่าหมดหายไป วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับป่าก็เปลี่ยนแปลงไป การทำมาหากินเลี้ยงชีพของมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงไป กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป อย่างน้อยที่สุดป่าก็ยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวชุมชนได้โดยทำให้คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้น มีความเป็นอยู่ที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเกิดเป็นกลุ่มเป็นพวกได้

ในทางพระพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์ในแง่นี้ก็คือการเอาป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์เป็นเครื่องโน้มน้าวจิตเข้าสู่วิเวกการบำเพ็ญภาวนาเพื่อการพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่การทำให้เกิดเท่าที่ความรู้สึที่ดีความประณีต ความละมุนละไม การมีความรู้สึกอ่อนโยนเป็นมิตรต่อสภาพแวดล้อมตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสังขาร แต่ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในโลกของการพัฒนา ไม่ได้มองถึงประโยชน์ด้านจิตใจถึงขั้นนี้ พวกเขามองหาแต่ความสุขทางด้านผัสสะจากธรรมชาติของป่าไม้ ที่จะเอาธรรมชาติ มารับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของมนุษย์เท่านั้น

3) ด้านระบบนิเวศ ป่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ เพราะในปัจจุบัน คนในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้รู้และตระหนักถึงภัยร้ายแรงของการทำลายธรรมชาติให้เสียสมดุล ถ้าเรามองในแง่ระบบนิเวศมองมาที่ตัวมนุษย์ เอาผลกระทบต่อมนุษย์เป็นจุดเน้นแล้ว การที่เราต้องรักษาป่าก็เพราะป่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ คุณภาพนี้จะโยงมาถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย เพราะคุณภาพทำให้สภาพแวดล้อมการดำรงอยู่ด้วยดี เมื่อสภาพแวดล้อมอยู่ดี มนุษย์จึงจะอยู่ได้อย่างมีความสุข

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับธรรมชาติ

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับธรรมชาติเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาตั้งแต่แรกเริ่ม พระพุทธเจ้าเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม พระองค์ประสูติในสวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ในป่าใต้ต้น

โพธิ์ และนิพพานในป่าได้ต้นสาละพระองค์เกี่ยวข้องกับป่าไม้ตลอดชีวิต พระองค์จึงทรงสอนให้
 อุนรัักษ์ป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม พุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยมาเป็นเวลา
 2500 กว่าปีแล้ว และเป็นสถาบันหนึ่งของไทยที่ขัดเกลาทางสังคม ปลูกฝังวัฒนธรรมทางสังคม
 และความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน องค์ประกอบของศาสนา คือ ศาสนาวัตถุ ศาสนพิธี ศา
 สนมงคลและศาสนธรรมเป็นพลังทางศาสนาที่สำคัญในการพัฒนาสังคมในการอุนรัักษ์
 ทรัพยากรธรรมชาติ และในการป้องกันและแก้ไขปัญหาลingkungan สิ่งแวดล้อม หลักธรรมของศาสนาเป็น
 ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการอุนรัักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีความละเอียด และ
 เกรงกลัวต่อบาป มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่คิดถึงประโยชน์ส่วนตนฝ่ายเดียว
 ชาวพุทธที่แท้จริงจึงต้องดำเนินตามพระพุทธรจริยา ช่วยกันอุนรัักษ์ป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

วัดและบทบาทการมีส่วนร่วมทางสังคม

วีระ เกตุหอม (2539) กล่าวว่า ปัจจุบันวัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสงฆ์ เป็นสถานที่
 ของพระสงฆ์จำพรรษาเพื่อศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอน เป็นสถานที่ร่มรื่น สงบ ร่มเย็น ทั้งกายและ
 ใจ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณะธรรมของพระภิกษุ สามเณรและประชาชนทั่วไป วัดเป็นสถานอุดม
 คติเพราะเป็นตัวเปลี่ยนทัศนคติพื้นฐานมนุษย์ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางสังคมโดยการตั้งสังค
 มอริยสงฆ์ ซึ่งมีปัญญาและกรุณาเป็นตัวนำมีความบริสุทธิ์และสะอาดเป็นพื้นฐาน

ชำเถื่อง วุฒิจันทร์ (2524-2525) กล่าวว่า วัดเกิดขึ้นเพราะมีผู้บรรลุนิพพานผู้เข้าใจธรรมชาติ
 และชีวิตมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ พระบริสุทธิ์คุณ และพระปัญญา
 คุณมั่งทำประโยชน์สุขของมหาชนในสังคม วัดจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ร่มเย็น สะอาด ร่ม
 รื่น สงบทั้งกายและวาจาใจ เพราะเป็นที่พำนักของผู้มีบาปกรรมอันสงบระงับแล้วเรียกว่า
 “สมณะ” เป็นที่ตั้งของผู้เห็นภัยในวิฤตและปัญหาที่เป็นภัยต่อสังคมที่เรียกว่า “ภิกษุ” เป็นผู้ละ
 เว้นห่างไกลความชั่วทุกรูปแบบที่เรียกว่า “บรรพชิต”

ประเวศ วะสี (2540) ได้เสนอบทบาทของพระสงฆ์ และวัดไว้ดังนี้

1. พระสงฆ์เป็นผู้สร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ วัดอุปประสงค์ของการ
 บวช คือ เพื่อเรียนรู้ ดังนั้นสงฆ์คือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งควรจะเป็น 3 เรื่องใหญ่
 คือ
  - 1.1 การเรียนรู้พุทธธรรม ให้ลึกซึ้งที่สุดทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ
  - 1.2 การเรียนรู้สังคมปัจจุบัน ให้รู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในการสอน

- 1.3 การเรียนรู้ การติดต่อสื่อสาร ให้เป็นที่สนใจของผู้คน ให้จับใจผู้คน ให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือที่เรียกว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์ รวมทั้งความสามารถในการใช้เครื่องมือติดต่อสื่อสารสมัยใหม่ด้วย
2. การศึกษาของสงฆ์ เป็นเรื่องที่ต้องกำหนดอยู่ในนโยบายของรัฐบาล ในแผนการศึกษาชาติ มหาวิทยาลัยสงฆ์ และมหาวิทยาลัยทางโลกควรจะร่วมกันพัฒนาหลักสูตรสำหรับการศึกษาของพระสงฆ์
  3. การทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ความสำคัญของวัด คือ การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ดังนั้นถ้าวัดเข้มแข็งจะทำให้โครงสร้างของชุมชนเข้มแข็งด้วยทั้งนี้เนื่องจากการมีศีลธรรมอันดีงามและสมาชิกในชุมชน ถ้าวัดลอยตัวออกจากโครงสร้างของสังคมในชุมชน จะทำให้ชุมชน และสังคมอ่อนแอ และส่งผลให้สถาบันอื่น ๆ รวมทั้งสถาบันทางศาสนาอ่อนแอไปด้วย
  4. วัดกับการจัดการศึกษา การศึกษาในระบบจากโรงเรียนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา จำนวนกว่า 30,000 โรงเรียน ยังไม่สามารถผลิตคนที่มีความเข้มแข็งทางปัญญา และศีลธรรม ในส่วนที่ยังขาด หากวัดสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาคนให้เต็มศักยภาพได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง
  5. พระสงฆ์กับการแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี เนื่องจากโลกในปัจจุบันมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในสังคมระดับต่างๆ พระสงฆ์ควรศึกษาให้เข้าใจว่าความรุนแรงนั้นหมายถึงอะไร มีขอบเขตแค่ไหน มีที่ประเภท มีสาเหตุอะไรบ้าง มีวิธีป้องกันและแก้ไขอย่างไร วิธีใดได้ผลและจะพัฒนาวิธีการป้องกันและแก้ไขปัญหาให้ดีขึ้นได้อย่างไร
  6. วัดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นกระแสใหญ่ของโลก ที่มีการระดมศาสตร์ทางด้านต่างๆ มาเชื่อมโยง พระสงฆ์จึงควรต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อม และวิธีแก้ไข ให้ลึกซึ้งเพื่อจะได้สอนประชาชนได้ถูกต้อง และวัดควรเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน

บทบาทของพระสงฆ์นั้นจะต้องมีการสร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เป็นผู้ชี้นำทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้องแก่สังคม ทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยมีระบบการบริหารจัดการวัดและระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่สนับสนุนให้เกิดปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

สมพร เทพสิทธิ์า (2538) ได้เสนอบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนดังนี้

1. เป็นผู้นำทางจิตใจ ศรัทธาและปัญญา เนื่องจากความเจริญทางวัตถุ และความรวดเร็วของข้อมูลข่าวสาร พุทธศาสนิกชนขาดความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ไม่มีหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ไม่มีศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง พระสงฆ์จึงควรเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชนและชุมชน เพื่อยกระดับจิตใจของประชาชนด้วยหลักธรรมคำสั่งสอนทางศาสนา ให้สามารถมีชีวิตอย่างเป็นสุข มีศรัทธา และปัญญาที่ถูกต้อง
2. พัฒนาจิตใจของประชาชน ด้วยกระบวนการให้การศึกษาอบรม และส่งเสริมประชาชนให้เกิดสุขภาพจิตที่ดี มีสมรรถภาพจิตที่เข้มแข็ง มีความเอื้ออาทรต่อบุคคล ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ
3. ส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนและประชาชน ในรูปแบบต่างๆ เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรม โรงเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษาในวัด ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด รวมทั้งการจัดให้วัดเป็นอุทยานการศึกษา เป็นแหล่งความรู้แก่เยาวชน และประชาชน
4. ส่งเสริมศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติไทย ต่อเนื่องยาวนานมาแต่โบราณกาล แต่ในปัจจุบันการไหลบ่าทางวัฒนธรรมจกต่างประเทศทำให้เกิดผลเสียต่อวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ พระสงฆ์จึงควรปลูกจิตสำนึกแก่ประชาชนทางด้านการสร้างจิตสำนึกในการเป็นศาสนาประจำชาติของพุทธศาสนา จิตสำนึกในหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน และจิตสำนึกในการศึกษาอบรมปฏิบัติธรรม ให้เป็นผู้ดี ผู้รู้ และผู้เบิกบานอยู่เสมอ
5. ให้การสงเคราะห์แก่ผู้ประสบความทุกข์ยากและเดือดร้อน ในฐานะที่วัดเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างของสังคมชุมชน เมื่อประชาชนประสบความทุกข์ยากเดือดร้อน พระสงฆ์จึงควรให้การสงเคราะห์ แก่ผู้ประสบความทุกข์ยากเท่าที่จะสามารถทำได้ โดยการให้ธรรมะ คำปรึกษาแนะนำ และการให้กำลังใจ
6. ช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชน พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาของชุมชนตามความสามารถ โดยทำเป็นขั้นตอน มีการวางแผนตามหลักอริยสัจสี่ของพระพุทธเจ้า คือ รู้ทุกข์รู้สภาพของทุกข์ก่อนว่ามีอะไรบ้าง รู้สมุทัย รู้สาเหตุแห่งทุกข์ รู้นิโรธ รู้ทางแห่งการดับทุกข์ และรู้มรรครู้วิธีที่จะดับทุกข์
7. ช่วยพัฒนาชุมชนให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยเป็นแกนนำร่วมกับผู้นำชุมชน และชาวบ้าน พัฒนาชุมชนตามอุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง คือ การพัฒนาด้านจิตใจ การพัฒนาด้านสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจของประชาชน

ไพฑูรย์ ปานประชา (2540) ได้กล่าวถึง พระวินัยบัญญัติของพระสงฆ์ เป็นข้อบังคับในการปฏิบัติของพระสงฆ์ เมื่ออยู่ป่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ดังนี้

1. ห้ามทำลายเมล็ดพืช หน่อไม้ รากเหง้า เพราะอาจขยายพันธุ์ได้ต่อไป
2. ห้ามทำลายต้นไม้ทั้งหลายไม่ว่าต้นใหญ่หรือต้นเล็ก
3. ห้ามถ้ำอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลาย หรือทิ้งสิ่งปฏิกูลต่างๆ ลงในแม่น้ำลำคลอง
4. ห้ามขุดดิน เพราะอาจทำให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินตาย
5. ห้ามเทน้ำ (ที่อาจมีสัตว์น้ำอาศัยอยู่ เช่น ลูกอ๊อด) ลงบนหญ้าหรือบนดิน เพราะจะทำให้สัตว์ตาย
6. ให้กรองน้ำก่อนดื่ม เพราะอาจมีสัตว์น้ำติดอยู่

จากคำสั่งของมหาเถรสมาคม พ.ศ. 2520 ได้ระบุให้มีการปลูกต้นไม้ภายในวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ (ที่ดินสงฆ์) ทั้งนี้เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ร่มเย็น ประเภทของต้นไม้ที่จะนำมาปลูก ได้แก่

1. ไม้เนื้อแข็ง เช่น ต้นสัก ต้นแดง ต้นรัง ต้นยาง
2. ไม้ร่มเงา เช่น ต้นไทร
3. ไม้ดอกยืนต้น เช่น ลั่นทม
4. ไม้ผลยืนต้น เช่น ต้นขนุน ต้นมะม่วง
5. ไม้พุ่ม
6. ไม้กอ เช่น กอไผ่

ลักษณะของการปลูกต้นไม้ แยกลักษณะการปลูก ดังนี้

1. ปลูกเป็นแนวเขตวัด เช่น ไม้เนื้อแข็ง
2. ปลูกเป็นกลุ่มหรือเป็นหมู่
3. ปลูกเรียงต้น
4. ปลูกเฉพาะต้น

ส่วนกล้าไม้ที่จะนำมาปลูก อาจขอได้จากทางราชการ จากเอกชน หรือการเพาะตอนเป็นต้นของวัดเองได้ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระสงฆ์จะอาศัยอยู่ตามป่าเขาเป็นส่วนใหญ่ จนเกิดพุทธบัญญัติ เรื่องการอยู่จำพรรษาขึ้น ทั้งนี้ เพราะฤดูฝนพระสงฆ์ส่วนหนึ่ง จะเหยียบข้าวกกล้าในนาและสัตว์เล็กสัตว์น้อย บนพื้นดินตายลงโดยไม่ได้เจตนา จึงเป็นที่มาของการอยู่ประจำที่ภายในระยะเวลาสามเดือน เนื่องจากพระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือแก่คนทั่วไป จึงมีบทบาทเป็นผู้นำทางปัญญา ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด เช่น พระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในป่า ก็จะเป็นผู้ชี้แนะถึงคุณประโยชน์ของป่าให้กับผู้อาศัยในบริเวณนั้น เลิกตัดไม้ทำลายป่าลงได้ เป็นต้น ในประเทศไทย พระภิกษุสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี (ตั้งแต่สุโขทัย) นิยมอยู่ตามป่า ตามถ้ำ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เราจึงพบวัดป่า

เป็นจำนวนมาก ในภาคเหนือและภาคออกเฉียงเหนือของไทย วัดป่าเหล่านี้ มิได้รักษาเฉพาะสภาพป่าเท่านั้น ยังพยายามรักษารักรธรรมชาติของพันธุ์สัตว์ชนิดต่างๆ ไว้ด้วยลักษณะนี้วัดป่าจึงเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ตามธรรมชาติโดยปริยาย

สรุปโดยรวมจะเห็นว่าวัดมีความสำคัญ คือ เป็นที่จำพรรษาของพระภิกษุสามเณร เพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา วัดเป็นศูนย์กลางเชื่อมระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ ทางศาสนา พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจ ศรัทธาและสติปัญญา พระสงฆ์จึงควรเร่งทำบทบาทของผู้สร้างชุมชนด้านศีลธรรม ความดีงาม โดยการเรียนรู้หลักธรรมในพุทธศาสนา ให้ลึกซึ้งทั้งประวัติ ปฏิบัติ และปฏิบัติ นอกจากนี้พระสงฆ์ต้องเรียนรู้สังคมปัจจุบัน รู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในการสอน การติดต่อสื่อสาร ให้เป็นที่ถูกใจสาธุชน ให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดี บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการชี้นำอบรม สั่งสอน เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เป็นแบบอย่างที่ดีโดยเริ่มจากปลูกต้นไม้ในบริเวณวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ชี้แจงแนะนำ สนับสนุนให้ประชาชนเห็นคุณค่าและรักต้นไม้ ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในวัดให้สะอาดร่มรื่น มีระเบียบเป็นตัวอย่างในการอนุรักษ์ป่าและธรรมชาติ และชักจูงให้สาธุชนให้มาร่วมในการอนุรักษ์ต้นไม้ โดยประกาศว่าการกระทำเช่นนี้เป็นการสร้างบุญเป็นกุศลใครอยากได้บุญจงอนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ชนเหล่าใดปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ ขุดบ่อน้ำ บริจาคอาคาร ที่อยู่อาศัย ชนเหล่านั้นได้บุญตลอดเวลา ทั้งกลางวันและกลางคืน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

สุวิทย์ รุ่งวิสัย (2542) กล่าวว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะต้องเป็นการรวมกลุ่มซึ่งเกิดจากความรู้สึกสำนึก ความผูกพันและความมั่นคงของกลุ่มและแต่ละคนปฏิบัติภาระหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย เป็นการปฏิบัติงานเพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม เช่น ความเป็นชาติไม่เพียงแต่การมีประชากรจำนวนมากที่มีชาติพันธุ์และใช้ภาษาเหมือนกันหรือใช้ภาษาเดียวกันเท่านั้น ประชากรเหล่านั้นจะต้องมีความรู้สึกผูกพัน มีทัศนคติไปในทางเดียวกันและมีเป้าหมายร่วมกันจึงจะถือว่าเป็นชาติได้ การรวมกลุ่มทั่วไปนั้นเป็นขบวนการของกลุ่มที่มีลักษณะพิเศษที่โครงสร้างเฉพาะตัว ในช่วงการก่อตั้ง จะมีการรวมกลุ่มเฉพาะแกนนำ ซึ่งบุคคลภายนอกเข้าถึงได้ยาก ต่อมาได้ขยายการรวมกลุ่มใหญ่ขึ้น มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ในการรวมกลุ่มนั้นจะมีสมาชิกได้รับการยอมรับจากกลุ่มมากกว่าผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งตามกฎหมาย ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีองค์ประกอบดังนี้

1. มีสถานการณ์
2. มีการรวมกลุ่มก่อตั้ง
3. มีการยอมรับซึ่งกันและกันในหมู่สมาชิก
4. มีผู้นำ
5. มีการปฏิบัติภารกิจที่ต่อเนื่อง
6. มีเป้าหมาย เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงหรือยับยั้งการเปลี่ยนแปลงในสังคม

การศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จึงเป็นกระบวนการรวมกลุ่มอันจะนำไปสู่การเคลื่อนไหว ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การรวมกลุ่มอาจจะมีจุดเริ่มต้นมาจากการรวมกลุ่มแบบฝูงชน หรือกลุ่มกดดันก่อน เมื่อมีสถานการณ์บางอย่างเกิดขึ้น หรือไม่ได้รับการสนองตอบความต้องการ กลุ่มแบบไม่เป็นทางการอาจจะผลักดันและก่อตัวให้เป็นขบวนการเคลื่อนไหวขึ้นมา หรือแม้แต่การรวมกลุ่มแบบสาธารณชนที่ไม่จำเป็นต้องใกล้ชิดกันทางกาย แต่มีความสนใจร่วมกัน และสร้างกระแสกดดันร่วมกัน ก็อาจก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหว ทางสังคมได้อีกทางหนึ่ง แต่มีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หลายขบวนการที่มีการรวมกลุ่มเป็นทางการมีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคมตั้งจุดเริ่มต้น แล้วสร้างกระแสให้มวลชนเข้าร่วม มีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถเป็นที่ยอมรับก็จะนำขบวนการนั้นบรรลุเป้าหมายได้

สาเหตุของการรวมกลุ่ม

การที่ประชาชนจะรวมตัวกันเพื่อทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามที่ตนเองให้ความสนใจหรือตามที่ตนเองได้รับการชี้นำรวมถึงสภาพแวดล้อม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ประชาชนต้องมารวมกันเป็นกลุ่มได้นั้นมีสาเหตุดังต่อไปนี้

1. เหตุการณ์และสภาพแวดล้อม เช่นเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ ประชาชนที่อยู่ในละแวกไฟไหม้นั้นก็จะมารวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาหรือดับไฟ การดับไฟนั้นก็เพื่อที่จะไม่ให้ไฟลุกลามไปยังที่อยู่ของตน อีกส่วนหนึ่งมีความผูกพันกับคนในละแวกเดียวกันไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้องหรือเป็นเพื่อนบ้าน ก็จะร่วมกันเพื่อปิดเป่าภัยพิบัติ หรือสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น ในสภาพแวดล้อมบางอย่างทำให้ต้องมารวมตัวกันในกรณีสภาพแวดล้อมบีบบังคับ เช่น เกิดน้ำท่วม น้ำกำลังไหลบ่า ประชาชนที่ได้รับผลกระทบก็จะไปรวมตัวกัน อยู่ในที่ที่ปลอดภัยโดยเฉพาะที่สูงที่น้ำท่วมไม่ถึง สภาพแวดล้อมอย่างนั้นก็จะทำให้คนมารวมตัวกันได้
2. ผู้อยู่ในเหตุการณ์ บางครั้งคนเราไม่ได้ตั้งใจจะไปรวมกลุ่ม แต่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น ใน

ขณะที่เขากำลังทำภารกิจหรือใช้ชีวิตอยู่ในบ้าน แต่เหตุการณ์จลาจลขึ้นในบริเวณที่เราอยู่แล้วฝ่ายปราบปรามจะต้อนฝูงชนที่อยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วยก็ถือว่าเป็นฝูงชนที่เกิดขึ้นเพราะอยู่ในเหตุการณ์

3. การสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่ม บางครั้งการรวมกลุ่มจะไม่เกิดขึ้นหากไม่มีแรงกระตุ้นสนับสนุนจากผู้ที่ต้องการให้เหตุการณ์อย่างนั้นเกิดขึ้น ผู้สนับสนุนถ้าหากเป็นคนเดียวก็จะไม่มีแรงกระตุ้นให้มีการรวมกลุ่มกันมาก กลุ่มผู้สนับสนุนเมื่อมีจำนวนมากเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่น่ากระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกัน เพื่อต่อรองหรือเพื่อมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ภาวะสถานการณ์หรือการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น อย่างกรณีคนงานที่ทำให้เกิดการรวมตัวได้โดยการชี้ชวน โดยการแจกแจงใบปลิวโดยการอธิบายให้ทราบถึงสาเหตุความไม่เป็นธรรมในองค์กร หรือหน่วยงานก็จะมีการรวมตัวกันขึ้น การสนับสนุนโดยเฉพาะผู้สนับสนุนที่อยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วยเมื่อมีการสนับสนุนและกระตุ้นให้เกิดความต้องการที่จะเรียกร้องเพื่อความเป็นธรรมก็จะมีการรวมตัวกัน

4. การตอบสนองความต้องการของผู้นำ ในการรวมกลุ่มแต่ละแห่งสิ่งทีขาดไม่ได้คือผู้นำ เพราะผู้นำนั้นจะเป็นบุคคลที่มีลักษณะพิเศษ ที่ผู้เข้าร่วมกลุ่มศรัทธาเลื่อมใสยอมรับในความรู้ความสามารถ

5. ความจรรีกรักดีต่อกัน ในบางครั้งการทำงานนั้นกลุ่มมีบทบาทสำคัญ เพราะการทำงานที่ผ่านมาประสบผลสำเร็จด้วยการรวมกลุ่ม

เมื่อมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มเกิดขึ้น ประชาชนทั่วไปมักจะเฉยเมยหรือเฝ้าดูอยู่ห่าง ๆ เว้นแต่การเคลื่อนไหวในเรื่องที่มีผลกระทบต่อประโยชน์ส่วนได้เสียของพวกเขาโดยตรง

เงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนรวมกลุ่มกัน

1. ภาวะที่ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ ซึ่งเกิดจากสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อความรู้สึกของประชาชน ก็จะทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งรวมตัวกัน เช่น ตลาดหุ้น ถ้ามีสถานการณ์ที่ทำให้หุ้นดีขึ้นหรือตกลงไป นักเล่นหุ้นก็จะแย่งกันขายหุ้นหรือซื้อหุ้นในลักษณะนี้จะมีผลผลักดันให้ประชาชนไปรวมตัวกัน หรือแม้แต่เกิดความรู้สึกที่ไม่มั่นใจต่อการปฏิบัติงานของธนาคารก็จะทำให้ลูกค้าส่วนมากไปขอถอนเงิน

2. ความกดดันทางอารมณ์ เช่น การว่างงาน การได้รับค่าจ้างต่ำ การเลือกปฏิบัติที่มีผลสืบเนื่องมาจากฐานะทางสังคม ภาวะเช่นนั้นก็ทำให้ประชาชนที่ได้نبความเก็บตันทางอารมณ์ไม่มีความมั่นคง เช่น กลุ่มว่างงาน หรือถูกขูดรีดแรงงานด้วยค่าจ้างแรงงานต่ำ หรือเกิดความรู้สึกว่าตนถูกคูหมิ่นเหยียดหยาม ก็จะให้ผู้ตกอยู่ในฐานะที่ได้รับความเก็บกดเช่นนั้นรวมตัวกันเพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการระบายความเก็บกดของตน

3. ความเชื่อในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น มนุษย์เราได้รับข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างกัน ทำให้ความเข้าใจแตกต่างกันไปด้วย บางครั้งถ้าได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างหนึ่งก็จะเชื่อว่าจะมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น

4. การปลุกเร้าหรือชี้นำ โดยปกติแล้วประชาชนจะอยู่เฉยๆ ไม่รวมตัวกัน แต่ถ้าได้รับข้อมูลข่าวสารจากผู้ที่น่าเชื่อถือ และมีการปลุกเร้าหรือชี้นำให้เกิดความไม่พอใจ ก็จะเข้าร่วมกับกลุ่มที่ชี้นำ และกระทำการตามที่ถูกปลุกเร้าหรือชี้นำนั้น จึงกลายเป็นรวมกลุ่มขึ้นมาเพื่อแสดงพฤติกรรมของกลุ่มตามที่ได้รับคำสั่ง

5. การควบคุมสังคมไม่ได้ผล โดยปกติมนุษย์เราที่อยู่รวมกันนั้นได้รับการอบรมปณิธานให้มีระเบียบวินัยให้มีคุณธรรม แต่เมื่อการอยู่รวมกันนั้นในบางครั้งเกิดภาวะไร้บรรทัดฐาน บ้านเมืองไม่มีข้อมีแปะ ใครจะทำอย่างไรคิดทำอย่างไรก็ทำตามที่ตนต้องการ ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นหรือทำร้ายผู้อื่นทั้งทางร่างกายและทรัพย์สิน แต่รัฐไม่สามารถที่จะดำเนินการให้เกิดความผิดธรรม คือจับกุมคุมขังลงโทษผู้กระทำได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ประชาชนก็จะลุกฮือรวมตัวกัน เพื่อแสดงพลังให้ฝ่ายที่ละเมิดศีลธรรมนั้นอยู่ในกรอบบรรทัดฐานของสังคม ถ้ายังไม่ปฏิบัติตามกลุ่มก็จะมีอาการดำเนินการลงโทษเสียเอง ซึ่งถือว่าเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อรักษามาตรฐานหรือบรรทัดฐานทางสังคมไว้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประสพสุข พันธประยูร (2535) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย มีข้อเสนอแนะดังนี้ คือ พระสงฆ์ทุกรูปที่เป็นกรณีศึกษามีความตั้งใจในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และมีความคิดเห็นตรงกันว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องเข้ามามีบทบาท ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่จะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่คิดกฎหมายสิ่งทีควรสนับสนุนและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ

1. ควรเพิ่มพูนความรู้ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ
2. ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณและถือว่าเป็นผู้ทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง
3. ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการนี้

4. ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมืองและพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่าที่จำแนกสรุปได้มี 10 หัวข้อด้วยกันคือ

4.1 ศรัทธา คือมีความเลื่อมใสในการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัยและจริยวัตรอันเหมาะสม น่ายึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

4.2 บารมี คือคุณลักษณะพิเศษส่วนตัวของพระสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวเองของพระสงฆ์เช่นการมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ ความเคร่งครัดในปฏิปทาสมนสารูป ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับ และเชื่อฟังในคำสอน

4.3 ปฏิปทา คือ พฤติกรรมซึ่งพระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่นความตั้งใจจริง ความมักน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความสม่ำเสมอ ความเพียรพยายาม ความหวังดี

4.4 สามัคคีธรรม คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับกลุ่มชาวบ้าน โดยมีความคิดเห็นตรงกันมีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งและมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไม่ร่วมมือกัน กับทั้งจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจและเสียสละ

4.5 กิจกรรมเกื้อกูล คือ พระสงฆ์หรือทางวัดจะต้องมีหรือสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพระสงฆ์และวัดจะต้องเกื้อหนุนและเป็นที่พักพิงของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตลอดไปซึ่งจะเป็นที่รวมกำลังและน้ำใจของชาวบ้านและชาวบ้านก็จะเกื้อกูลวัดตลอดไป

4.6 หนุนจاریตประเพณี คือ พระสงฆ์ได้นำเอาจารีตประเพณี วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมต่างๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคม มาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเกื้อกูลการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างดี

4.7 มีกลุ่มอนุรักษ์ คือ พระสงฆ์ ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นมา เพื่อช่วยกันดำเนินการ โดยกลุ่มอนุรักษ์นี้เป็นชาวบ้านที่มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีพลังความคิดและปัจจัยหลาย ๆ อย่างพร้อมเพียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์

4.8 ดึงองค์กรมาช่วย คือ การขอความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนรวมทั้งองค์กรในต่างประเทศ เข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

4.9 อิงหน่วยราชการ คือ การให้หน่วยราชการที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอก โรงเรียน เจ้าหน้าที่ปกครองกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตำรวจ ฯลฯ เข้ามามีส่วนร่วม หรือมาเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการ

4.10 วิธีการนอกแบบ พระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกันและต่างก็ได้ นำเอากลวิธีเฉพาะตัวมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์บางรูปนำเอาพันธุ์ไม้แปลก ๆ มาจากต่างถิ่นเข้ามาปลูกในป่าแล้วส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันปลูก บางรูปจัดพิธีปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญของชาติและศาสนา เช่น ปลูกต้นไม้ในวันพืชมงคล วันจักรมงคล วันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนพรรษาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ บางรูปกำหนดบริเวณป่าอนุรักษ์เป็นที่สำหรับการเจริญทางวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็จัดให้ชาวบ้านไปทัศนศึกษานอกสถานที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการจัดดำเนินการ เรื่องป่าชุมชนซึ่งบังเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ

ทวี สุทธิธรรม (2536) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในโครงการอบรมประชาชนประจำตำบล จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาสมีความเห็นสอดคล้องกันว่า สถาบันสงฆ์ควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านจิตใจและด้านวัตถุทางมหาเถรสมาคมก็ได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาอย่างจริงจัง ได้กำหนดเป็นโครงการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ ให้คณะสงฆ์ปฏิบัติ ฝ่ายรัฐบาลก็สนับสนุนทางด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานส่วนความสอดคล้องระหว่างกิจกรรมของโครงการกับแนวความคิดนโยบายนั้น ยังไม่มีความสอดคล้องเพราะกิจกรรมที่ปฏิบัติส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการเทศนาอบรมสั่งสอน สำหรับปัญหาของการดำเนินงาน พบว่างบประมาณที่ได้รับไม่เพียงพอ ระยะเวลาที่ได้รับเงินอุดหนุนไม่เหมาะสม นอกจากนั้น คณะกรรมการฝ่ายฆราวาสส่วนใหญ่ไม่เข้าใจนโยบายของโครงการ

มงคล สุกใส (2536) ได้ศึกษาถึง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี กิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดี ทั้งสำหรับคำถามเชิงบวกและเชิงลบ แต่ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีบทบาทน้อยในการอนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งนี้การมีทัศนคติที่ดีในการอนุรักษ์กับบทบาทของผู้นำชุมชนไม่มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ส่วนการที่ผู้นำชุมชนได้รับแนวความคิดในการอนุรักษ์ป่าไม้จากตำบลศิลาแลงนั้น ไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและบทบาทของพวกเขาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้

ประสพสุข พันธุ์ประยูร (2535) ได้ศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทยพบว่าพระสงฆ์ทั้งหมดจากกรณีศึกษามีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เหมือนกัน 8 วิธีคือ

1. กำหนดเขตวัดหรือสำนักสงฆ์เป็นเขตอภัยทาน
2. สั่งสอนชาวบ้านให้หยุดยั้งการทำลายป่า
3. ฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายโดยการร่วมมือกันปลูกป่า
4. สร้างสภาพจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า

5. ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา
6. จัดทำแนวเขตป่าอนุรักษ์ เช่น ปักป้าย ปักหลักเขตที่แน่นอน
7. จัดตั้งองค์กรในชุมชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการอนุรักษ์
8. ระดมชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่า

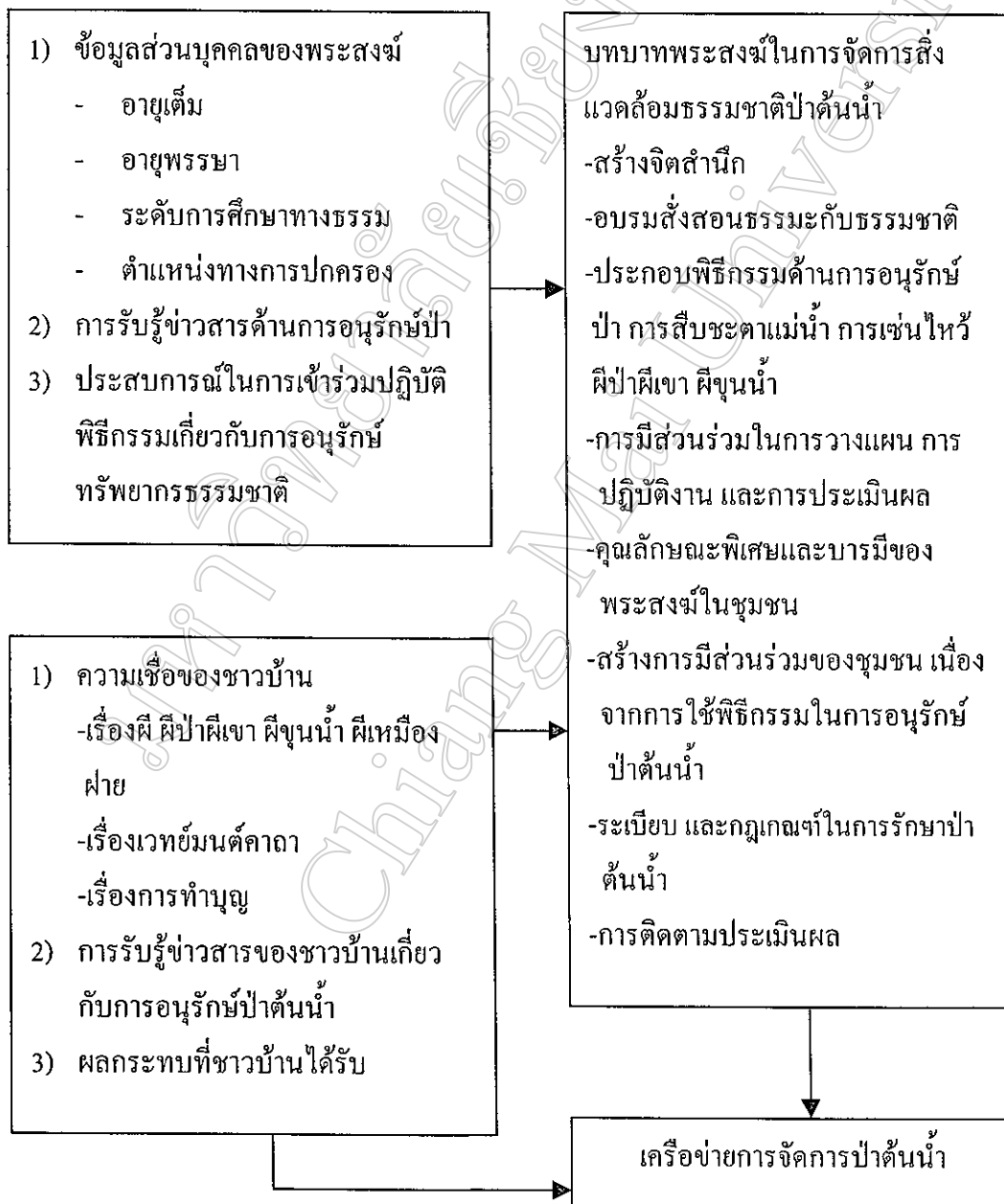
จากการศึกษาของ สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528 : 117-122) พบว่าขั้นตอนที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมคือขั้นตอนปฏิบัติตามโครงการและขั้นตอนรับผลประโยชน์จากโครงการโดยประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของแรงงานมากที่สุด รองลงมา คือ ร่วมออกเงินและวัสดุ ร่วมประชุมและร่วมแสดงความคิดเห็นส่วนขั้นตอนการค้นหาปัญหาและขั้นตัดสินใจเลือกแนวทางนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของการประชุมมากที่สุด รองลงมาคือการแสดงความคิดเห็นเมื่อเป็นกรรมการและเป็นประธาน

ถิรยุทธ ฉันทิกุล (2534) ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมในการประชุมหรือสนทนาต้องมีบรรยากาศของความเสมอภาค ยอมรับความคิดเห็นและให้ความสำคัญแก่ความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่มทุกคนว่ามีคุณค่าหรือมีประโยชน์

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 28-36 ปี โดยมีอายุเฉลี่ย 49 ปี และส่วนใหญ่แต่งงานแล้ว ด้านการศึกษาส่วนใหญ่จะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 สำหรับพฤติกรรมด้านข่าวสารนั้น ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จะมีความสนใจรับข่าวสารด้านการเกษตรมากที่สุด โดยผู้ให้ข้อมูลจะได้รับข่าวสารจากทางวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ พบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนในระดับที่ดีมาก และไม่มีปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานแต่อย่างใด

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ กรณีการจัดการป่าต้นน้ำ ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการที่จะจัดการป่าต้นน้ำ โดยอาศัยความเชื่อทางพุทธธรรมคำสอนที่พระสงฆ์นำมาปฏิบัติเพื่อโน้มน้าวจิตใจประชาชนในชุมชนให้เข้าร่วมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจะต้องพิจารณาจากองค์ประกอบสำคัญตามกรอบแนวคิดต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ ในฐานะที่เป็นผู้นำท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ
2. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการดำเนินงานของพระสงฆ์ ที่มีต่อชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ
3. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยส่วนบุคคลของพระสงฆ์ ที่มีผลต่อการดำเนินงานในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยมาใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงการดำเนินงานของพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติป่าต้นน้ำ
2. ประชาชนชาวแม่ใจเกิดความรัก ความหวงแหนป่าต้นน้ำ เห็นถึงคุณประโยชน์และคุณค่าในการอนุรักษ์ป่าไม้และตระหนักผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เมื่อป่าไม้ถูกทำลาย
3. สร้างเครือข่ายการดำเนินงานในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติป่าต้นน้ำ

ขอบเขตการศึกษา

1. ด้านพื้นที่วัดและสำนักสงฆ์ในอำเภอแม่ใจจังหวัดพะเยา จำนวน 31 แห่ง
2. ทางด้านประชากร การศึกษาครั้งนี้ ศึกษาถึงบทบาทพระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา จำนวน 30 วัดและสำนักสงฆ์ 1 แห่ง และประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้วัด จำนวน 122 คน โดยสุ่มตัวอย่าง
3. ด้านเนื้อหาศึกษาบทบาทพระสงฆ์ ในฐานะเป็นผู้นำท้องถิ่น และรูปแบบการทำงานในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ

นิยามศัพท์เฉพาะ

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างเหมาะสม การป้องกัน การบำรุงรักษา เพื่อประชาชนจะได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

บทบาท หมายถึง การดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

อายุ หมายถึง อายุเต็มของพระสงฆ์และสามเณร

อายุพรรษา หมายถึง จำนวนพรรษาของพระสงฆ์และสามเณรที่บวชตั้งแต่ 1 พรรษาขึ้นไป

พระสงฆ์ หมายถึง พระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนาที่บวชจำพรรษาตามวัดและ สำนักสงฆ์เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

ระดับการศึกษาทางธรรม หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมซึ่งได้แก่ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมนักเอก เปรียญธรรม 1 – 9 ประโยค หรือระดับปริญญาตรี

ตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์ หมายถึง เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะ อำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้า อาวาส ทัศนคติของพระสงฆ์ต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หมายถึง ความรู้สึกและ ความคิดเห็นของพระสงฆ์ ที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดง ความรู้สึกความคิดเห็นตามสภาพความเป็นจริง โดยวัดเป็นทัศนคติในระดับเห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่ เห็นด้วย

การได้รับข่าวสารข้อมูลด้านป่าไม้ หมายถึง การได้รับข้อมูลข่าวสารทางด้านป่าไม้จาก แหล่งข่าวข้อมูลประเภทต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เอกสารเผยแพร่ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ หรือจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เสียงตามสายในหมู่บ้าน จากการคุยกัน

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การดูแลรักษาสภาพแวดล้อมทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัว มนุษย์ ทั้งที่ไม่มีชีวิตและมีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องได้และมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรมและแบบแผนประเพณีความเชื่อ)

การได้รับข่าวสารจากชาวบ้าน หมายถึง การให้คำปรึกษาแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน การ ทำพิธีการศาสนา การสนทนาธรรม

การรับรู้ข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความถี่ในการได้รับทราบข่าวสารทางด้าน สิ่งแวดล้อมจากสื่อต่างๆ ในรอบ 1 สัปดาห์

ประสบการณ์ในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ หมายถึง จำนวนครั้งต่อ ปีของการเข้ารับการอบรมหรือการมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้น น้ำของพระสงฆ์ในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

การให้คุณค่าต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ หมายถึง การแสดงออกของ พระสงฆ์สามเณรและบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องความรู้สึกรับรู้ถึงความสำคัญหรือความประทับใจต่อ การจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำในแง่การสงวนการอนุรักษ์การพัฒนาและการใช้ ประโยชน์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง เหมาะสมกับระบบนิเวศน์ในชุมชน

ประชาชน หมายถึง หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไป ในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University